

Нестерева Анна Григорьевна –

Учитель начальных классов

МБОУ Чымнайской СОШ

им. Г.Д.Бястинова – Бэс Дьараабын

Таттинский улус, село Чымнаайы

«Сборник готовых докладов на якутском языке для начальных классов»

Содержание

1. Доклад «Аьы от»
2. Доклад «Эт – доруобуйа терде»
3. Доклад «Хомуур хапса5ай киэн эйгэ5э тар5анарыгар – мин кылаатым»
4. Доклад «Эьэм дырыгын утумнаан»

Тема: **Аһыы от (табаах от)**

Иһинээбитэ

1. Кириитэ _____	3
2. Аһыы от _____	4-5
3. Аһыы от тас көстүүтэ _____	6-7
4. Үүнэр сирэ _____	8
5. Дьаата _____	8
6. Аһыы оту сизбит ынах хайдах буоларый? _____	9
7. Оту сизбит сүөһүгэ суһал көмөлөр _____	10
8. 2019-2020 сылларга аһыы оттон өлбүт сүөһү ахсаана, үлэ ыытыы _____	11
9. Түмүк _____	12
10. Туһаныллыбыт литература _____	13

Кириитэ

Саха ыала былыр былыргыттан илдьэ сылдьар дьарыкпыт сүөһү иитээһинэ. Ынах, сылгы биһиги баайбыт буолар. Ол эрэн, эмискэ кэлэр содуллартан, ыарыылартан ынах – сүөһү өлөр, бэл диэтэр үөр үөрүнэн эстиэн сөп эбит. Мин биир сайын эбээм кэпсээниттэн дьааттаах оту сиэн ыал сүөһүтэ өлбүт диэни истэн олус соһуйбутум, биһиги ыраас, киэн айылҕабытыгар ама, кыылы өлөрөр үүнээйи баар дуо диэммин улаханнык сонньуйбутум. Онтон кэлин бу дьаат туһунан билиэхпин баҕаран дакылаат суруйарга санным.

Сыала:

- Аһы от туһунан үөрэтии.

Соруктар:

- Аһы от туһунан матырыйаал хомуйуу;
- Аһы от сүөһүгэ хайдах дьайарын билии;
- Аһы оту сиэбит сүөһүгэ суһал көмөнү хайдах онороруу билии;
- Икки сылга сүөһү өлүүтүн нэһилиэктэринэн тэннээн көрүү, үлэ ытыгы.

Аһыы от

Греческэй тылтан “сyein” — кураанах (пустой) уонна латинскайтан virosus — дьааттаах (ядовитый) диэн тыллартан тахсыбыт. “Аһыы от” сорох сиргэ “табах от” (нууччалыы “вех ядовитый”)диэн буолар.

Бу от чээлэй күөх дьүһүннээх, хомустуну, көндөй быһыылаах, 50-120 см уһуннаах буолар уонна луукайканан тарҕанан үүнэр. Амтанынан, сытынан петрушкаҕа маарынныыр, саас бастакынан көбөрөр, ол иһин сүөһү уһун кыстык кэнниттэн сибиэһэй оту сизри былдьанар. Дьаата ордук саас эрдэ итиэннэ күһүн хойут, күүскэ дьайар, от курдук охсон кэбистэххэ да, сиилэстээтэххэ да сүппэт

Аһыы от тас көстүүтэ

Ситэ илик от

Толору сиппит от

Силиһэ

Сэбирдэхтэрэ

Силиһин ортотунан анаардаатахха

Үүнэр сирэ

- Европа, Азия Хотугулуу Америка территориятыгар үүнэр
- Россияҕа барытыгар тарҕаммыт
- Болотоларга, өрүс, күөл кытыыларыгар, сииктээх сиргэ.
- Чымнаайы нэһилиэгэр дэриэбинэ5э чугас икки күөлгэ үүнэр.

Дьаата

- Аһыы окко цикутотоксин диэн химичексэй састаабтаах. Бу дьаат аранастыны өгнөөх ааһыы от арыытыгар баар буолар. Цикутоксин сүөһү киин ньиэрбинэй систиэмэтигэр дьайар, ньиэрбэ параличтааһыныттан тыына хаайтарар. Улахан сүөһү 100 - 200 грамм аһыы оту сиэтэбинэ, онтон 50-70 граммтан коза, бараан өлөллөр эбит.

Аһыы оту сиэбит ынах хайдах буоларый?

Улахан сүөһү икки-үс салаа аһыы оту луукайкатын кытары сизтэбинэ итиэннэ кэмигэр сөптөөх көмө оноһуллубатабына, өлүөн сөп. Маннык оту сизбит сүөһү харахтарын харата кэниир, туохтан барытыттан куттана, иннин диэки сүүрэ сылдыар буолар, икки чаас буолан баран ибигирээн, тартаран киирэн барар. Ол 15-30 сөкүүндэ буола-буола, хатыланар. Төбөтүн кэннин диэки хантаччы быраҕар. Этин температурата 1-2 кыраадыс намтыыр, сүрэбин тэбиитэ мөлтүүр, сыраана сүүрэр, иһэ үллэр, төбөтө иһэр. Дьаат сүөһү киин ньиэрбинэй систиэмэтигэр дьайар, ньиэрбэ параличтааһыныттан тыына хаайтарар.

Оту сизбит сүөһүгэ суһал көмөлөр

1. Хаанын сүүрдэллэр.
2. Үүтү, сымыт белогун, крахмал клейстерин, кисели иһэрдиллэр.
3. Иһин ыраастыыр гына мас арытын 0,5-1 лиитэрэни ууну кытта булкуйан, 2-3 лиитэрэ ыаммытынан үүтү эбэтэр, 5-10 %-наах туус кислотатын иһэрдиллэр.
4. Сүрэх, нъиэрбинэй систиэмэ үлэлэрин күүһүрдэр сыалтан кофеин, камфора, атропин, натрий тиосульфатын бэриллэр.

Бу дыһаллары олохтоох ветеринарнай исписэлиистэр онгороллор.

Биһиги Таатта улуун сорох нэһилиэктэрин ветеринардарын кытта кэпсэтэн былырыынны уонна быйылгы аһыы оттон сүөһү өлүүтүн ахсаанын биллибит. Бары билэрбит курдук 2019 сыл элбэх ардахтаах, өң дыл буолбута онтон 2020 сыл олус кураан. Ол иһин бу икки сылы тэннээн көрөбүт.

Быйыл дэриэбинэбит кытыытыгар баар күөллэри кэрийэн көрдүбүт. Хоптолоох уонна Кэлтэгэй диэн күөл кытыыларыгар үүнэрин быһаардыбыт. Олохтоох ветеринарнай участок специалиһа уонна нэһилиэк олохтоохторо буолан субуотунньук тэрийэн аһы оту ыраастаатыбыт. Хомуйбут оппутун уоттаатыбыт. Ол түмүгэр бу сайын Чымнаайыга 1 сүөһү өлүүтэ тахсыбыта бэлиэтэннэ.

Түмүк

Статистика көрдөрөрүнэн кураан дьылга сүөһү өлүүтүн ахсаана биллэ элбээбитэ көстөр. Ону таһынан алаас сирдэргэ аһы оттон сүөһү өлбөт эбит.

Улахан сыранан сыл таһаарбыт, кыстаппыт сүөһүлэрбитин сүтэрбэт инниттэн ходуһаларга уонна сүөһү мэччийэр сирдэригэр үүнэр аһы оту тууран, силиһин түөрэн уонна умата сырыттаһпытына өлүү ахсаана биллэ кыччыыр эбит. Маннык субуотунньуктар сир ириэнэ5эр күһүн уонна саас эрдэ буолара буоллар үүнүү аһыыа этэ дии саныыбын. Эбии ыраастааһыны таһынан күөл кытыыта күрүөлэнэрэ буоллар сүөһү өлүүтэ тахсыа суоҕа эбит.

.

Туһаныллыбыт литература

1. 1. В.М.Данилевский профессор «Справочник по ветеринарной терапии», М; «колос» 1983г
2. 2. Краткий справочник ветеринарного фельдшера; Ленинград; 1973г
3. 3. П. И. Кокуречев, М. А. Добин; «Основы судебно-ветеринарной экспертизы», Ленинградское отделение; 1977
4. 4. И.Г.Федоров, П.К.Васильев; « Обугэбит оло5о-дьаа5а» Дьокуускай, «Бичик» -2012
5. <https://otravleniya.net/pishhevye-otravleniya/vekh-yadovityj.html>
6. <https://yandex.ru/images/search?text=%D0%B2%D0%B5%D1%85%20%D1%8F%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%82%D1%8B%D0%B9&stype=image&lr=74&parent-reqid=1616372111329445-1599136533952638909800110-production-app-host-vla-web-yp-136&source=wiz>
7. https://yandex.ru/video/search?text=%D0%B2%D0%B5%D1%85%20%D1%8F%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%82%D1%8B%D0%B9&path=wizard&wiz_type=vital

Тема: **Эт – дорубуйа төрдө**

Иһинээбитэ

1. Кииритэ	3
2. Эһкэ баар битэмииннэр	4
3. Ыһах этэ	5
4. Сылгы этэ	6
5. Сибииннэ этэ	7
6. Куурусса этэ	8
7. Ууга буһарыы	9
8. Арыыга буһарыы	10
9. Духовкаба буһарыы	11
10. Түмүк	12

Кириитэ

Биһиги дьэ кэргэн саха ыала буоларбытынан сылгы, ынах, сибиинньэ, куурусса иитэбит, сылын аайы идэһэлээн сиибит. Төрөппүттэрим элбэх миин иһэрдэллэр, ыалдьыан суоҕа дииллэр. Дьан, ыарыы кэмигэр туһалааҕын этэллэр. Оччоҕуна эт тугуй? Битэмиин дуо? Дьэ ыйыты үөскээтэ.

Ол иһин идэһэлээн сиир эппит арааһын туһунан элбэҕи билиэхпин - көрүөхпүн баҕардым. Тоҕо диэтэр, биһиги бу эттэри күн аайы сиибит, туһалаах дьэ билэбит. Ол гынан баран, хайа эт ордук ханнык битэмиининэн баайын, киһи ханнык органныгар ордук туһалааҕын билбэт эбиппит. Өссө эти хайдах буһаран сиир ордугун бэйэм уопуһуттан кэпсииргэ сананным.

Сыала:

- сиир эппит туһатын үөрэтии

Соруктар:

- иитэр кыылбыт эттэрин свойстваларын үөрэтии;
- Киһиэхэ туһатын быһаарыы
- Араас ньыманан буһаран көрүү, ырытыы.

Эхнэр баар битэмийннэр

В – Киһи организмыгар энергия биэрэр, сосуд эркиннэригэр холестерин үөскээһинин аччатар

А, С, Е – битэмийннэр харахха туһалыыллар, иммунитет бөбөргөтөллөр, тымныйыттан харыстыыллар.

Кальций, фосфор – унуох, тиис, былчын кытаатыннарар

Калий, натрий – давление хамсааһынын көннөрөр, хаар эргиирин тупсарар

Магний, хлор – ас буһарытыгар эппиэттиир, ниэрбэ ыарыылларыттан харыстыыр

Железо - киһи хаанын тупсарар, ыраастыыр

Цинк – Иммунитет бөбөргөтөр

Холин – Хаан холестериннын тэнниир

Ынах этэ

Саамай тар5аммыт, минньигэс эт – ынах этэ. Кы7ыл дьуьуннээх, элбэх минньигэс мииннээх этинэн билэбит. Ынах этэ эдэр, саастаах уонна торбос этэ диэннэ арахсар.

- Битэмииннэрэ, элеменнара :

100 гр -176 ккал, B3, B4, B5, B6, B9, B12, K

железо, марганец, медь, цинк .

- Киһи доруобуйатыгар туһата:

Нервнай система5а, хаан эргииригэр, хаан састаабыгар, сүрэххэ, тымырга, ас буһарытыгар көмөлөһөр. Иммуниететы, унуо5у бө5өргөтөр. Инфекционнай ыарыылаары утары охсуһар.

Сылгы этэ

Сылгы этэ саха сандалытын мааны аһа буолар. Уратыта диэн кини киһи куртаһар кытаанах, ол эрэн уһуннук буспут (кырата 2 чаас) эт олус элбэх туһалаах. Бу эти тоннуу, ууга, арыыга, духовкаһа буһаран эбэтэр үтэн сиэххэ сөп.

- Битэмииннэрэ, элеменнэрэ:

100г - 130ккал, В3, В6, В12, С, калий, магний, фосфор, натрий, железо, марганец, цинк, медь.

- Киһи доруобуйатыгар туһата:

Диетаһа олорооччуларга, аллергияҕа улахан туһалаах. Иммуниетет бөбүргөтөр. Үөс, хаан ыарыыларыттан эмтиир.

Сибиинньэ этэ

Этгэртэн саамай чэпчэкиг киһи куртаҕар буһар эт сибиинньэ этэ буолар. Олус элбэх сыалаах, сымнаҕас эттээх буолар. Сырдык кытархай өгнөөх. Бу эт сыата хайа да сүөһү сыатынааҕар киһиэхэ туһалаах диэн бэлиэтиллэр эбит.

- Битэмииннэрэ, элеменнэрэ:

100г - 198ккал, кальций, фосфор, магний, А, В1, В3, В5, В9, Е, Д, железа, медь, цинк, марганец, селен

- Киһи доруобуйатыгар туһата:

Стреһи намтатар, унуох, тиис кытаттыннарар. Мэйии үлэтигэр көмөлөһөр. Харах, тирии, хаан ыарыыларын утары охсуһар.

Куурусса этэ

Үгүс оџо сөбүлээн сиир этэ – куурусса этэ. Наһаа минньигэс, элбэх арыыта, сыата суох. Сырдык өгнөөх, олус тотоойу ас буолар.

- Битэмииннэрэ, элеменнэрэ:

100г - 113ккал, калий, железо, кальций, марганец, магний, фосфор. А, В9, В12, С, Е, F, РР, Н

- Киһи доруобуйатыгар туһата:

Сүһүөх, харах, ниэрбэ ыарыыларын эмтиир. Иммуниетет бөџөргөтөр. Сүрэх үлэтин, хаан эргиирин тупсарар.

Бу эттэри мин түөрт ньыманан буһаран көрдүм. Бастакы ньыма – **ууга буһарыы:**

Ынах этэ миинэ минньигэс амтаннаах, этэ сымныыр эбит. Эт дьуһунэ хараҥа кугас өҥнөнөр. 1-1.5 чаас оргуйар.

Сылгы этэ олус сымнаҕас буолар эбит. Сыатын, арыытын сутэрбэт. Миинэ элбэх арыылаах, хойуу буолар. Эт кугас өҥнөнөр. 1.5-2 чаас буһар.

Сибиинньэ: Бу эт миинэ элбэх арыылаах. Эт түргэнник буһар (1 чаас). Олус сымныыр, сырдык өҥнөнөр.

Куурусса этин ыата арыыта ууга баран хаалар эбит. Ол иһин миинэ олус арыылаах. Онтон этэ кураанах, ньылбахай буолар эбит. 45-50 мүнүүтэ буһар. Эт үрүн дьуһуннээх буолар

Түмүк: Бары эттэр минньигэс, сымнаҕас буолаллар эбит. Ол эрэн ордук сөбүлээтим ынах этин.

Иккис ньыма – арыыга буһарыы:

Ынах этэ хараҥа дьүһүннэнэр. Амтана мииньигэс буолар эрэри уута (миинэ) көтөн, кууран хаалар эбит. Ол иһин кытаанах соҕус буолар эбит дии санаатым.

Сылгы кытархайдыгы өгнөөх. 1.5-2 чаас буһар. Сымнаҕас, уутун – хаарын сүтэрбэт. Ыһаарыга табыгастаах эт буолар эбит.

Сибиинньэ этэ олус минньигэс, сымнаҕас. Түргэнник буһар. Дьүһүнэ сырдыыр. Бэйэтин сыата уулан хаалан, куппут арыыбар эбии буолан, ыһаа-ры хойуу, арыылаах – сыалаах буолар.

Куурусса этэ сырдык өгнөннө. Этэ кытаатта, амтана минньигэс. Тириититтэн араарбакка буһарбыт буоламмын арыылаах – сыалаах буолла.

Түмүк. Ыһаарылааммыт эт барыта да үчүгэй эбит. Эбии араас тума, луук, чеснок кутан биэдэххэ өссө мииньигэс буолуо. Ол эрэн наһаа элбэхтэ арыылаах – сыалаах ас сиэтэхпитинэ сүрэхпит, ис органнарбыт ыалдьыахтарын сөбүн умнуо суохтаахпыт, кыра кыралаан сиир ордук.

Үһүс ньыма - духовкаҕа буһарыы:

Ынах этин уута, миинэ көтөн хаалла. Амтана минньигэс эрээри, этэ олус кытаанах буолла.

Сылгы этэ түргэнник буспута. Уута – хаара наһаа көппөтө. Этэ сымнаҕас, амтанын сүтэрбэт.

Сибиинньэ этэ ыһаарыламмытынааҕар арыта аҕыйах буолан табыста. Эт олус сымнаҕас, минньигэс буолар.

Куурусса этэ дыһунэ сырдык буолар. Наһаа куурбатах. Амтана олус минньигэс.

Түмүк. Эттэри барытын духовкаҕа буһаран баран ордук куурусса этин сөбүлээтим. Ууга,арыыг буккуллубат манньык ньыманан эти астыыр доруобуйаҕа улахан охсууну аҕалбат.

Түмүк.

Сиир эппит арааһын үөрэтэн баран элбэҕи биллим. Бииһиги иитэр кыылбыт этэ киһи доруобуйатыгар туһалаах, эмтээх эбит. Бу билинни буола турар хамсык кэмигэр, бэйэбит төрүт аспытын сиирбит ордугун туһунан элбэхтик истэбит. Онон күннээҕи аһылыкпытыгар эт аһын арааһын киллэриэххэ наада эбит. Тоҕо диэтэр, эккэ киһи доруобуйатын бөҕөргөтөр, ыарыыны утары охсуһар, эмиир элбэх битэмииннээх.

Тема: «Хомуур күрэх киэн эйгэбэ тарбанарыгар – мин кылаатым»

Иһинээбитэ.

1. Кириитэ
2. Хомуур күрэх хайдах төрүттэмтэ
3. Владимир Петрович Емельяновтыын кэпсэтии
4. Хомуур күрэх быраабылата, доруобуйаҕа туһата
5. Хомуур күрэбин тэрийии
6. Түмүк
7. Туһаныллыбыт литература

Кириитэ.

Бары билэрбит – көрөрбүт курдук үйэбит сайдан интернет, телефон хас биирдии оҕоҕо баар. Ону сөптөөхтүк туһанар оҕо ахсааннаах, үгүс оҕо хамсаныылаах оонньууну оонньоон кэриэтэ интернет алыбар ылларан сүүрэн – көтөн оонньообот буолбута кистэлэн буолбатах. Бу барыта доруобуйаҕа олус буортулаах.

Биирдэ физкультура уруогар учууталбыт Павел Эдуардович олус бэһиэлэй, көхтөөх ол эрэн сүрдээх туһалаах оонньууну билиһиннэрдэ. Бу «Хомуур күрэх» диэн ааттаах бэйэбит Сахабыт сиригэр төрүт оонньоута буоларын истэммин өссө сэргээн, киэн эйгэҕэ тахсарын туһугар кылааппын хайаан да ууруохпун наада эбит диэн быһаарыммытым.

Үлэм сыала: - «Хомуур күрэх» туһунан киэн эйгэҕэ тарҕатыы үлэтигэр

кылаат ууруу.

Соруктар: - Күрэх туһунан информация хомуйуу;

- Хомуур күрэҕэ доруобуйаҕа туһатын быһаарыы;
- Хомуур күрэҕин уһуяан, оскуола оҕолоругар билиһиннэри;
- Уһуяан, оскуола оҕолоругар күрэх тэрийи;

Хомуур күрэх хайдах төрүттэмтэ.

Бу оонньууну төрүттээччи марафонец, сүүрүүк Владимир Петрович Емельянов буолар. Кини оҕото тустуук эбит. Ол иһин сбора, күрэхтэһиилэргэ араас дойдуларга көтөрө үһү. Айан кэмигэр наһаа олорон, спортсмен киһи этэ – сиинэ көһүйүү диэн хаһыат ылан кумалаан быраҕаттаабыт уонна маны бириэмэҕэ хомуйан дьарыктан диэн соруйбут. Онтон кэлин атын оҕолорго оонньотон көрбүтүн бары олус сөбүлээбиттэр, оонньуу кэnnэ дьон сэргэхсийэрин, көхтөөхтүк кыттарын бэлиэтии көрбүт. Дьэ ити кэnnэ Владимир Петрович бу оонньууну күрэх гынан киэн эйгэҕэ таһаарарга быһаарыммыт эбит.

Владимир Петрович Емельяновтыын кэпсэтии.

Интернет ситимин (видеозвонок) нөнгүө Владимир Петровичтыын кэпсэтэн сэнээрэр ыйытыларбар хоруй ыллым.

Бэриллит ыйытылар

1. Бу оонньуу аан бастаан хайдах, туох сыалтан саҕаламмытай?
2. Киһи доруобуйатыгар туох оруоллаагый?
3. Оонньууга кыттааччы сааһынан хааччахтаммат дуо? Саамай кыра уонна саамай саастаах кыттааччыларгытын өйдүүгүт дуо?
4. Саамай бастакы уонна саамай киэн хабааннаах күрэхтэһиилэргит туһунан сырдатыххыт дуо?

Хоруйдар

1. Оҕом тустуук буолан элбэх араас сирдэргэ күрэхтэһэ аяанныыр этэ. Гостиницаттан гостиницаҕа хоноһун буолааччы. Оччолорго кини 14-15 саастааҕа. Ол түмүгэр өр кэмнэ дьарыга суох сылдьар түгэnnэрэ элбэх буолан спортсмен киһи этэ сиинэ-кеһүйүүн сөп диэммин хаһыат атыылаһан кумалыы тутан баран ыһан кэбиспитим. Уонна итини бириэмэгэ хомуй диэн соруйбутум. Онтон дьиэбитигэр кэлэн кэргэммэр, оҕолорбор оонньооппутум.
2. Сис уонна атах былчыннара, сымса буолуу, сөпкө хамсаныы, атаҕы сөпкө туттуу, тыһнар органнын эрчийии, бириэмэни сөпкө аттарыныы, түргэн уонна сөптөөх быһаарыныыны ылыы курдук киһиэхэ наадалаах өрүттэри эрчийэр.
3. Ким баҕалаах бары кыттыан сөп. Саамай кыра кыттааччы диэн уһуяан иитиллээччилэрэ буолаллар, билигин үгүс сиргэ кыра саастаах оҕолорго үөрэтэ, оонньото сылдьаллар. Саамай саастаах кыттааччым 80 саастаах киһи буолар, ого дыбарыаһыгар ыытыллыбыт республиканскай күрэххэ кыттыбыта.
4. Аан бастаан дьиэм иһиттэн тахсыта аймахтар буолан ыам ыйын 9 күнүгэр айылҕага тахсан сынньанар традициялаахпыт онно сылдьан аймах дьоммор оонньооппутум. Онтон саамай улахан күрэхтэртэн биирдэстэрэ Дохсун спортивной комплекса республиканскай таһымна ыытыллыбыта, 200тэн тахса кыттааччы кэлэн күрэхтэспиттэрэ уонна оҕо дыбарыаһыгар 3с

төгүлүн ыытылларыгар 170ча киһи кэлэн кыттыбыта.

Күрэх быраабылата.

Көбүөр ортотугар кубиктары угар корзина турар, онтон кубиктар анал бэлиэтэммит миэстэлэргэ тар5анан тураллар. Оонньооччу бэлэм буолбутун кэннэ старт бэрилиннэбинэ кубиктары ылан корзинаҕа угуохтаах. Кубиктары икки илиитинэн хомуйара көнүллэнэр ол гынан баран биир илиигэ биирдии эрэ кубигы ылыахтаах. Корзинаҕа ыраахтан да быраҕара көнүллэнэр. Барытын хомуйан бүттэбинэ стартабыт сиригэр тийэн туруохтаах. Түмүгү оонньооччу төһө бириэмэнэн хомуйбутун көрөн таһаараллар, саамай түргэнник хомуйбут кыайыылаах буолар. Бу күрэххэ соботох даҕаны, хамаанданан даҕаны оонньоохха сөп.

Хомуур күрэх туһата.

1. Сымсатык, сөпкө толкуйдууру сайыннарар
2. Үчүгэй туругу, сэргэхсийиини аҕалар
3. Тулуурдаах буолууга үөрэтэр
4. Эти – хааны эрчийэр. Ордук сис, атах былчыннарын имитэр
5. Ырааҕы, чугаһы сөпкө анаарыыга дьарыктыыр
6. Түргэн туттуулаах буоларга үөрэтэр
7. Тыынар органнары эрчийэр

Хомуур күрэбин тэрийии

Мин аџам биһиги нэһилиэкпитигэр спорт инструкторынан үлэлиир, биһигини барыбытын спортка көџүлүүр киһибит буолар. Кинини кытта тэһнэ сылдьан дьарыктанабыт. Аџам уонна учууталларым көмөлөрүнэн биһиги уһуйаан уонна оскуолам оџолоругар «Хомуур күрэџин» тэрийбиппит.

Бастатан туран уһуйаан иитиллээччилэрин онтон оскуола оџолорун күрэхтэһиннэрдибит, бу бэһиэлэй ол гынан баран туһалаах дьарык буоларын билиһиннэрдибит, көрдөрдүбүт.

Кыттааччылар	Кыттааччы сааһынан арахсыыта	Кыттааччы ахсаана
Уһуйаан иитиллээчилэрэ	4-5 саастаахтар 6 саастарыттан үөһээ	6 оџо 5 оџо
Оскуола оџолоро	7 – 9 саастаахтар 10 – 13 саастаахтар 14 – 17 саастаахтар	5 үөрэнээччи 8 үөрэнээччи 6 үөрэнээччи

Кыайыылаахтарга грамота, мэтээл туттарылынна. Күрэхтэһиигэ кыттыбыт оџолор бары кыһаллан, бэрт интэриэстээхтик кыттан сэргэхсийэн уонна өссө да бу күрэхтэһии ытылларын баџаран тарџастылар.

Түмүк

Хомуур күрэџин туһунан элбэџи билэн, киһи доруобуйатыгар

туһалаабын үөрэтэн баран нэһилиэгим уһуйааныгар уонна оскуолам
оҕолоругар сырдаттым. Күрэхтэһии тэрийдибит.

Кыттааччылар, көрөөччүлэр оонньууну сэнээрбиттэрэ, сөбүлээбиттэрэ олус
умсугутуулаахтык кыттыбыттарыттан бэлиэтии көрдүм. Бастакы күрэхтэһии
түмүгүн кэлэр күрэххэ тупсарар гына сыал туруоруннулар.
Хомуур күрэҕин хас чиэппэр аайы ыытарга быһаарынныбыт.

Инникитин бу күрэҕи нэһилиэк таһымыгар тэрийиэхпит диэн
былааннаатыбыт, онно Владимир Петрович бириһинэн спонсордуом диэн
эппитэ үлэбитин өссө тэрээһиннээхтик, үөрэ – көтө тэрийэрбитигэр
кынаттаата.

Туһаныллыбыт литература.

1. Вавилова Е. Н. Развиваем силу, ловкость, быстроту. — М.:

- Просвещение, 1974. — 120 с.
2. Федоров А.С. Саха терут оонньуулар – 2с табаары.- Дьокуускай: Бичик, 2018, - 96 с.
 3. Шамаев. Н. К. Семейное физическое воспитание на национальных традициях. — Як., 2003
 4. Энциклопедия физической подготовки. Методические основы развития физических качеств / Под общей ред. А. В. Карасева. — М.: Лептос, 2004. — 368с
 5. Электронный ресурс. - <https://cbsykt.ru/multimedia/interesting/fl-khomuur-k-rekh/>
 6. Электронный ресурс. - <https://detsad11.yaguo.ru/2021/04/24/%D1%8F%D0%BA%D1%83%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F-%D0%B8%D0%B3%D1%80%D0%B0-%D1%85%D0%BE%D0%BC%D1%83%D1%83%D1%80-%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%8D%D1%85-%D0%B1%D1%8B%D1%81%D1%82%D1%80%D1%8B/>
 7. Электронный ресурс. <https://yandex.ru/video/preview/10947620529158510026>

Тема: «Энээм дьарыгын утумнаан...»

Иһинээбитэ.

1. Кириитэ
2. Эһэм дьарыга
3. Эбиэс бурдук туһунан
4. Эбиэһи олордуу сүрүн хаамыылара
5. Эбиэс бурдук туһата
6. Эбиэһи дьизэ усуллубуйатыгар үүннэри
7. Түмүк
8. Туһаныллыбыт литература

Үлэм сыала: - эһэм дьарыгын утумнаан эбиэс бурдук үүннэрэн, туһаҥа таһаарыы.

Соруктар: - эһэм бурдук үүннэрэр үлэтин туһунан сырдатыы;

- эбиэс бурдук туһунан билиибин кэнэтии;

- эбиэс туһатын үөрэтии;

- эбиэс туораабын дьизэ усулуобуйатыгар олордуу.

Эһээм дьарыга.

Мин эһээм **Саввин Дмитрий Иванович** бурдук үүннэриитинэн дьарыктаммыта ыраатта. Совхоз сабана «Үрдүк үүнүү» программанан хас эмэ ыскылаат мунунан бурдугу куурдар эбит. Кэлин бэйэтэ бааһынай

хаһаайыстыба буолан үлэлээбит. Онтон 2019 сылтан төрөппүт оҕотугар туттаран, билигин убайым Иван Саввин салайар. Сыл аайы **Таатта, Чурапчы нэһиликтэрин** сылгынан дьарыктанар хаһаайыстыбалара, биирдиилээн дьон былдьаһыгынан атыылаһаллар. Онон бүтүн улууһу хаачыстыбалаах бурдугунан хааччийар сыаллаах туруу үлэһит дьонноохпуттан киэн туттабын.

Үлэ хаамытын, ис иһин билээри мин убайбын кытта бурдук үлэтигэр тэннэ сылдыһаммын элбэххэ үөрэнэбин. Ол иһин эбиэс бурдук туһунан эбии билэн – үөрэтэн баран эһэм дьарыгын салҕыыр баҕалаахпын.

Эбиэс бурдук туһунан

“**Эбиэс**” – латынскайдьы «авена» (Avena - доруобай буолуу) диэн тылтан үөскээбит Монголия уонна Кытай сириттэн теруттээх бурдук. Нуучча сиригэр 7-с үйэбэ үүннэрэр буолбуттар онтон Саха сиригэр историческай наука доктора Георгий Башарин быһаарыытынан 1672 с.Амма улууһун

олохтоохторо бурдук үүннэриитин саҕалаабыттар.

Онтон бүгүҥнү күннэ Саха сиригэр бурдугу Аммаҕа, Уус – Алданга, Бүлүүгэ, Ханаласка, Тааттаҕа, Ленскэйгэ үүннэрэллэрэ бэлиэтэнэр.

Эбиэни олордугу сүрүн хаамыылара

1. Күһүн сир тоҥо илигинэ бааһынаны хорутан, диискэлээн уонна көннөрөн эһиилги сылга бэлэмнииллэр.

2. Саас бааһына кууран трактор сылдыар буоллабына сеялканан ыһыллар.

3. Күһүн комбайнынан бурдугу хомуйаллар.

4. Хомуллубут бурдугу ысгылаакка кутан куурдаллар ол кэnnэ кууллууллар.

1 га – 5а 2 центнер бурдук ыһыллар. Быһа холоон 12 центнертэн 25 центнерга тийэ бурдук кэлэр.

Бурдук үүнүүтэ хайдах дьыл буоларыттан улахан тутулуктаах. Ол курдук, кураан уонна сылаас сайын үүнүү кыра, күһүнэ ардахтаах буоллабына бурдук сытан хаалар эбит. Онтон ардахтаах, өң дьылга бурдук үүнүүтэ тупсар.

Эбиэс бурдук туһата.

-Белога элбэх буолан сүһүөх ыарыыларыттан харыстыыр.

-Элбэх сылаах уонна арыттан турар кислоталардаах буолан сылгы, сүөһү түүтүн туругун тупсарар.

-Холин, авенин курдук компоненнар – сэниэ, куус киллэрэллэр.

- Элбэх клетчаткалардаах буолан очоҕоско туһалаах микрофлораны үөскэтэр.
- А, В, К уонна F битэмииннэр нэрбэ, сүрэх улэтин тупсарар.
- Крахмала аһыйах буолан куртахха чэпчэки, тургэнник буһар.

Эбиэни дьизэ усулуобуйатыгар үүннэри.

Туттуллар мал: буор, эбиэс туораба, пластмасс иһит

Срок: 10-12 сутка

Мин улэм: күн аайы уу кутуу

Олордуу хаамыыта.

- 1) Эбиэс туорахтарын бэлэмниибит.
- 2) 500мл ууга 1 ложка перекись водорода кутан баран туораахтары тылыннара хаалларабыт.
- 3) Үс күнүнэн силис тардыбыт этэ.

4) 2 см диригнээх гына буорга анһабыт.

5) Күн аайы кыра – кыратык уу кута сылдыбытым.

6) Буорга анһыллыбытын төрдүс күнүгэр ото быкпыта онтон онус күнүгэр туттулларга бэлэм буолбута.

Бу олордубут эбиэс оппун пленкаҕа ыга суулаан сөрүүн сиргэ ууруом.

оччоҕуна кини битэмиинин сүтэрбэт. Наада буолар түгэнигэр кыыларбар эмп курдук туттуом.

Түмүк

Эһэм Дмитрий Иванович сыралаах үлэтин туһунан сырдатан баран эбиэс бурдук туһунан информация хомуйан үөрэттим. Ол курдук, эбиэс састааба олус баай, битэмиинэ, микроэлемэннара элбэх буолан, сылгы – сүөһү доруобуйатыгар туһалаах эбит. Онтон санга үүнэн эрэр отун дьизэ кыылыгар эмп быһыытынан туттулларын билэммин, олордон көрдүм.

Бу опыппыттан эбиэһи дьизэгэ үүннэрэр улахан сыраны, оросхуоту ирдээбэт эрэри, элбэх туһалааҕын биллим. Ол иһин инникитин манньык оту дьизэ усуллубуйатыгар үүннэрэн, эһэм дьарыгын салҕыыр эбиппин диэн быһаарынным.

Туһаныллыбыт литература.

1. В помощь крестьянину: Практическое пособие / Сост. П. И. Писаренко. — СПб.: Лениздат, 1993. — 365 с.;
2. Гольиин К. М., Захаренко В. А, Мартыненко В. И. и др. Защита зерновых культур при интенсивных технологиях. — М.: Агропромиздат, 1986. — 160 с.;
3. Интенсивное производство зерна/ Перев. с чешек. З. К. Благовещенской. — М.: Агропромиздат, 1965. — 430 с.;

4. Электронный ресурс. - <https://cyberleninka.ru/article/n/ovyos-posevnoy-tsennaya-zlakovaya-kultura>
5. Электронный ресурс. - <https://sah.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D0%B1%D0%B8%D1%8D%D1%81>
6. Электронный ресурс. - http://eyge.yal.ru/?do=sonunnar&fn_page=95
7. Электронный ресурс. - <https://xn--80aaaaqppbas1cq2a.xn--p1ai/44667-2/>